

ЕПИГРАФИКА

ЛАТИНСКИ НАДПИСИ ОТ МОНТАНА

Георги Александров¹

Преди 30 години, когато почнах разкопките в Монтана, обиколих някои археологически обекти в страната. Един от тях бе Несебър, където беше и проф. Велизар Велков, тогава млад доцент. Един следобед, след приключване на разкопките, бяхме легнали с него на плажа. Между другото ми каза: “Александров, знаеш ли моята първа научна работа бе върху Монтана. Баща ми (б. м. – Иван Велков), след като завърших висшето образование, даде ми 5 латински надписи от Монтана и каза: “Хайде, сине, сега оправяй се сам!”.

Велизар Велков ги публикувал във варшавското списание “Археология” – 1955 г.² Тогава той не знаеше, че и последната му работа ще бъде върху Монтана.

Аз бях разкрил и публикувал значителен брой надписи от Монтана и района. След като събрах всички известни надписи от Монтана и района, предложих на проф. Велизар Велков да ги издадем в корпус. Той прие с радост. Работихме до последните му дни. Но той не можа да види книгата отпечатана. Тя излезе след ранната му смърт.

Корпусът съдържа 151 надписа³, около две трети от които от Монтана, а другите от района. Сърцето на античната Монтана е било светилището пред карстовия извор. Около мраморния храм посвещавали мраморни ари с надписи, увенчани с бронзови и мраморни статуи. В надписите са споменати 12 императори, 14 консули, 8 управители на провинции, 5 легиона, 8 кохорти, имена на

военни, цивилни географски [названия] и още повече на богове⁴. Монтана е сред най-писмовните градове през античността в страната.

Първата римска войскава част, която пребивавала в Монтана, е *COH I SVG VE*. Първа Сугамбрийска кохорта е засвидетелствана с печати върху намерени две тухли. Тя се установила тук след тракийското въстание през 26 г., за потушаване на което взела активно участие, както пише Тацит⁵.

В надпис от Фригия (Мала Азия) Монтана е спомената през 134 г. като президий, т. е. укрепление (№ 151). През 160 – 161 г. Монтана е обявена за муниципий, т. е. за град. Това признаване било осъществено от управителя на провинция Долна Мизия Юлий Статилий Север, който в един от четирите надписа в негова чест е приветстван като *adventor* (гост) (№ 49).

Градът имал общински съвет от 10 мъже (децемвири), възглавяван от двама дуовири. Един от тези дуовири е прими (дуовирими). Един от тях е оставил името си в паметник, посветен на Диана, поставен от негови подчинени (№ 12).

За икономическото развитие на Монтана и района най-ярко доказателство са трите големи римски вили, които разкрих около Монтана. В тях има значителни по размери стопански, жилищни и други битови сгради⁶.

В горното поречие на р. Огоста хиляди роби в продължение на няколко века промивали златоносния пясък и извадили около 40 тона злато – по изчисления на геолози и инженери. Там и сега са запазени огромни купища от речни камъни (волути), останали от интензивния златодобив⁷.

В Монтана имало и митническа станция, в която митата събирали кондукторите Тит Сатурнин и след него Юлий Капитоне. Техни служители, които били роби, поставили красива ара с надпис в тяхна чест (№ 21). Такива станции имало в Рациария (дн. с. Арчар, Видинско), Нове (дн. при гр. Свищов), Мелта (дн. гр. Ловеч), Дуросторум (дн. гр. Силистра) и др. Съществуването на митническа станция е факт, който потвърждава интензивното икономическо развитие в Монтана и района.

Сериозни сътресения станали в живота на Монтана и района по време на първото готско нашествие в началото на втората половина на III в.⁸ От надписи се знаеше, че пред тези опасности на височината до Монтана била изградена крепост. През 256 г. била построена кула (*burgum constitui*). След като я разкрихме, се видя, че тя е най-голяма от всички досега открити в нашата страна – 27 x 18 м. (№ 5). Тази кула има двойна врата: външна, която е плътна и е залоствана с греда, и вътрешна, решетъчна – наречена катаракта. В най-югоизточния край на крепостта разкрих и портата на крепостта. Тя е била построена под ръководството на Публий Елий Антонин – трибун на III сборна кохорта през 258 г., както пише в надписа (№ 6): “... portam praetoriam cum turae a fundament ... fabricavit.”

Покровителка на Монтана е била богиня Диана, както е записано в посвещението на един от надписите (№ 58), намерен във вила 1: “*Deanae dominae M(ontanae)*”⁹. Дотук в няколко надписа се отбелязват събития от живота на града.

От Монтана имаме и някои надписи, които са уникални не само за историята на днешните български земи, но дори и за цялата Римска империя. В надпис (№ 9), датиран от 147 г., който открих в светилището на Монтана, пише, че управителят на провинция Долна Мизия – Клавдий Сатурнин възложил на командира на I Киликийска кохорта Тиберий Улпиан да организира императорски лов (*venatio caesariana*) в района на Монтана¹⁰. В помощ на кохортата били части от I Италийски и XI Клавдиев легиони за осъществяване на лова. За прекарване на животните до Рим била ангажирана и “... *classis Fl(aviae)*” т. е. дунавската флота. Във вековните гори около Монтана били заловени живи много мечки и бизони. Те са били част от животните за игрите, организирани в чест на 900-годишнината от основаването на Рим и то по нареждане на императора Антонин Пий (138 – 161 г.). След изпращането на животните командирът на кохортата Тиберий Улпиан поставил този паметник в чест на Диана за това, че е била благосклонна по време на успешното приключване на лова.

Единствен за Римската империя е и надписът от 155 г. (№ 1). В него е даден списък с имената на управителя на провинцията,

консулите и всички военни (около 72 души), зачислени в едно векилацио на XI Клавдиев легион. Този паметник върху мраморна плоча бил видян от княз Александър Батенберг, когато минавал през Кутловица (сега гр. Монтана) за София, който наредил да бъде предаден в Софийската народна библиотека, а след това и до сега в Националния археологически музей.

Диана е най-почитаното божество в Монтана. Божествената девственица извиквала преклонение и дълбока почит като (с прозвищата – бел. ред.) Регине, Санкте, Луцифера и със своето име се споменава в повече от 20 надписа и в още десетина заедно със своя брат Аполон. Споменах вече, че е и покровителка на Монтана. Преди повече от 30 години в един изкоп прибрах паметник с надпис, който изпратих на проф. Веселин Бешевлиев¹¹. Той го публикува в своите епиграфски приноси. В този засега единствен надпис (№ 26) Диана е спомената като *venatrix*, т. е. “ловджийка”. Много рядко се среща посвещение и на Латона (мит. Лето – бел. ред.) – митическата майка на Диана и Аполон, на която един центурион посветил ара с надпис (№ 78).

Една сутрин, като чакахме с работниците рейса за обекта, един човек от Монтана ми каза, че негов съсед е струпал камъни за септична яма. На един от камъните като че ли видял писмена. Отидох и веднага го прибрах. Оказа се, че е посветителен надпис на Алцид (лат. версия на Алкей – бел. ред.). Паметникът бил поставен от Публий Ел[иус] Антонин, трибун на III Сборна кохорта. Дядото на Херакъл се е казвал Алцид (Алкей) и вместо със своето име Херакъл бил споменат с името на дядо си, т. е. потомък на Алцид (Алкей)¹². Херакъл е бил много почитан всред военните и това е единственото обръщение не само в нашата страна, в което той бил почетен като покровител (“... *domus divinae et loci*”) “...на императора и военния лагер” (№ 80).

Вярвам, че от кратко посочените дотук надписи черпим сведения за различни страни от античното минало. Един от жреците на науката за това минало бе професор Велизар Велков.

БЕЛЕЖКИ

¹ Докладът на уважавания от нас колега Георги Александров публикуваме съобразно с изпратения текст преди неговата кончина. Редакцията на сп. "Епохи" предлага материала във вид максимално близък до ръкописа. Незначителните допълнения са от библиографско естество.

² **Velkov, V.** Nowe inscrypcje iacieskie z Montany. – *Archeologia* (Warszawa), VII, 1955 – 1957, z. 1, 91–101.

³ **Велков, В., Г. Александров.** Монтана 2. Епиграфски паметници от Монтана и района Монтана, 1994. 106 с., илюстр. Номерацията на публикуваните епиграфски текстове достига до № 152 (бел. ред.).

⁴ **Велков, В., Г. Александров.** Монтана 2. Епиграфски паметници от Монтана и района. Монтана, 1994. По-горе цитираните паметници с надписи са дадени по номера, както са в посочената книга.

⁵ С. Тас. IV 47, 5 (бел. ред.).

⁶ **Александров, Г.** Антична вила № 2 край Монтана. – ИМСЗ–България, 4, 1979, – ; Антична вила № 1 край Михайловград. – ИМСЗ–България, 8, 1983, – Антична вила № 3 край Михайловград. – ИМСЗ–България, 9, 1984,

⁷ **Александров, Г.** Добив на злато в района на антична Монтана. – В: Първи симпозиум по история на минното дело в ЮИ Европа. Варна, 1975, 118–126.

⁸ **Gerov, B.** Die gotische Invasion in Mö sien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hoftfunde. – In: *Acta antiqua Philippopolitana. Serdicae*, 1963, 128 – 146 (бел. ред.).

⁹ **Александров, Г.** – Антична вила № 1, 1983, 69 – 71 (№ 2).

¹⁰ **Velkov, V., G. Alexandrov.** Venatio Caesariana. Eine neue Inschrift aus Montana (Moesia Inferior). – *Chiron*, 18, 1988, 229 – 304 (бел. ред.).

¹¹ **Бешевлиев, В.** Епиграфски приноси. С., 1952, № 118, 69 – 70 (бел. ред.).

¹² В митолог. разказ (Apolod. II 4, 5–6) относно раждането на Херакъл, майка му – Алкмена е женена за Афитрион, сина на царя в Микена Алкей (бел. ред.).